

УДК 331.526

Павлюк Т.І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та економічної теорії
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

ЗАЙНЯТИСТЬ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ: ЇЇ РОЛЬ У ФУНКЦІОНУВАННІ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

EMPLOYMENT AS AN ECONOMIC CATEGORY, ITS ROLE IN THE MARKET ECONOMY

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто основні теоретичні положення щодо сутності та змісту поняття «зайнятість» як соціально-економічної категорії. Наведено різноманітні види зайнятості залежно від форм. Запропоновано напрями удосконалення державної політики зайнятості. Визначено основні завдання для вирішення проблеми вдосконалення структури зайнятості. Проаналізовано основні напрями активної політики зайнятості.

Ключові слова: зайнятість, види зайнятості, державна політика зайнятості, проблема зайнятості, демографічні процеси, форми зайнятості, активна політика зайнятості.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены основные теоретические положения о сущности и содержании понятия «занятость» как социально-экономической категории. Приведены разнообразные виды занятости в зависимости от форм. Предложены направления совершенствования государственной политики занятости. Определены основные задания для решения проблемы совершенствования структуры занятости. Проанализированы основные направления активной политики занятости.

Ключевые слова: занятость, виды занятости, государственная политика занятости, проблема занятости, демографические процессы, формы занятости, активная политика занятости.

ANNOTATION

In the article the basic theoretical propositions about the nature and content of the concept of "employment" as a socio-economic category. Presents a variety of types of employment, depending on the forms. The directions of improvement of the state employment policy. The main tasks for the solution to the problem of improving the structure of employment. Analyzed the main trends of the active employment policy.

Keywords: employment, types of employment, state employment policy, employment, demographic processes, forms of employment, active employment policy.

Постановка проблеми. За умов переходу України до ринкових відносин та інтеграції до ЄС одними з найважливіших завдань країни є формування стабільного та ефективного ринку праці та запровадження оптимальної політики зайнятості населення. Саме зайнятість повинна відігравати одну із найважливіших ролей у забезпеченні економічного зростання країни.

У сучасних економічних умовах зайнятість населення є важливим макроекономічним показником, який впливає на рівень життя громадян, забезпечує добробут кожного. Проблема зайнятості – одна з найважливіших соціально-економічних проблем, яка нерозривно пов'язана з усіма сторонами життєдіяльності людей: виробництвом, розподілом,

споживанням, прибутками, культурою населення, його репродуктивною поведінкою, способом життя тощо.

Дослідження проблеми зайнятості населення сьогодні є надзвичайно актуальним, тому що збільшення зайнятості та доходів населення, підвищення продуктивності його праці створюють передумови для економічного зростання. Тим паче, на сучасному етапі, який характеризується активізацією процесів інтеграції України із світовою економічною системою та нестабільною ситуацією всередині держави протягом останнього року. Коли все більшої значущості набувають питання розвитку національного ринку праці, пов'язані із забезпеченням належного рівня економічної активності і зайнятості, формуванням відповідної конкурентоспроможності робочої сили, соціального захисту, заробітної плати і доходів для наближення їх до стандартів економічно розвинених країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском у розробку методології наукового пізнання, вивчення та розкриття сутності категорії «зайнятість» стали праці таких вчених, як, зокрема, А.Г. Бабенко, Д.П. Богиня, Г.І. Купалова, Е.М. Лібанова, В.В. Онікієнко, О.В. Шкільов, К.І. Якуба. Вивченням проблеми зайнятості та відтворення робочої сили в Україні займалися такі вітчизняні науковці, як, зокрема, В.С. Васильченко, О.А. Грیشнова, Г.В. Джегур, Н.О. Зезека, В.М. Петюх, В.В. Савченко. Результати досліджень цих вчених висвітлюють важливі аспекти впливу соціально-економічних факторів на підвищення зайнятості населення та ефективності праці в суспільному виробництві.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність поглибленого дослідження теоретичних аспектів категорії зайнятості актуалізується загостренням цього питання, що вимагає всебічного наукового вивчення.

Мета статті полягає у поглибленні теоретичних і методологічних положень, аналізі та розробленні пропозицій щодо підвищення зайнятості населення. Реалізація поставленої мети зумовлює необхідність вирішення таких завдань:

– розкриття сутності та змісту поняття «зайнятість» як соціально-економічної категорії;

– формулювання основних напрямів щодо поліпшення зайнятості та умов її функціонування в ринковій економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед тих процесів, які відбуваються в соціально-економічному розвитку суспільства, зайнятість є одним з найбільш важливих. Останнє зумовлене тим, що вона тісно пов'язана із задоволенням потреби людини в праці, забезпечує виробництво матеріальних і духовних благ, надання послуг, що є економічною основою життя суспільства. Зайнятість населення, забезпечуючи людину певним заробітками і тим самим створюючи можливість задоволення її матеріальних і духовних потреб, виконує таку важливу соціальну функцію, як самореалізація особи через суспільно корисну діяльність. Це дає змогу стверджувати, що в широкому розумінні зайнятість населення охоплює сукупність соціально-трудових відносин між людьми щодо забезпечення працездатних робочими місцями, формування, розподілу і перерозподілу робочої сили для її участі у суспільно корисній праці та забезпечення розширеного відтворення здатності людини до праці.

Провідними вітчизняними науковцями, зокрема О.А. Грішнвою, зайнятість визначається як трудова діяльність громадян, яка пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, що не суперечать законодавству і, як правило, приносить заробіток (трудоий доход) [2, с. 154].

В.С. Васильченко визначає зайнятість як діяльність громадян, що пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб і, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі [1, с. 23]. Як бачимо, в обох визначеннях ще не акцентована увага на взаємозв'язку зайнятості з такими факторами ринкової економіки, як попит і пропозиція.

У наукових доробках останнього періоду розуміння зайнятості дещо трансформується під впливом досліджень у сфері людського капіталу. Відповідно, зайнятість населення як соціально-економічна категорія – це залучення до трудової діяльності громадян згідно з їх фактичними та майновими можливостями, яка складається під впливом попиту і пропозиції на ринку праці та приносить матеріальну вигоду, здатну задовольнити відповідний життєвий рівень працівників та їх сімей.

Таким чином, до зайнятого населення належать усі громадяни, зайняті будь-яким видом суспільно корисної діяльності. Особи працездатного віку, які працюють, а також незайняті громадяни, що бажають трудитися й активно шукають роботу, відповідно до класифікації, яка застосовується в міжнародній статистиці, належать до категорії економічно активного населення.

Зайнятість є соціально-економічним явищем, а тому вона має економічну та соціальну сутність.

Економічна сутність зайнятості полягає в діяльності людей зі створення валового внутрішнього продукту (національного доходу). Таким чином, чим більше людей зайнято за будь-яких інших умов, тим більше в суспільстві виробляється матеріальних і духовних цінностей, тим вище рівень життя населення.

Соціальна сутність зайнятості відображає необхідність особи в самовираженні і самоствердженні через суспільно корисну працю, а також ступінь задоволення в доходах своїх потреб за певного рівня соціально-економічного розвитку суспільства.

Саме така двоєдина сутність зайнятості населення і дає підстави чітко визначити, що зайнятість населення є найважливішим елементом соціально-економічної політики держави. Звідси випливають і основні функції зайнятості населення:

– забезпечення життєдіяльності і розвитку суспільства, зокрема його непрацездатних членів;

– забезпечення життєдіяльності і розвитку особистості;

– забезпечення якості робочої сили [7, с. 85].

Наведені функції зайнятості значною мірою забезпечують залежно від її рівня і ступеня продуктивності звужене, просте чи розширене відтворення населення, а також екстенсивне або інтенсивне відтворення робочої сили.

Демографічний аспект зайнятості населення тісно пов'язаний з відтворенням особистого фактору виробництва, економічним навантаженням працездатних осіб, продуктивністю суспільної праці, станом використання трудового потенціалу суспільства. Тому реальний стан зайнятості населення відчуває на собі вплив його структури за віком, по статі, за їх питомою вагою у складі працездатних.

Зайнятість населення як соціально-економічна категорія, крім якісних характеристик, має і кількісні, які виявляються у визначенні критеріїв, за якими тих або інших осіб зараховують до числа зайнятих. Кожна з держав світового співтовариства визначає власні критерії зарахування своїх громадян до числа зайнятих.

У своїй роботі В.С. Васильченко поділяє зайнятість на такі форми, як повна, глобальна та примусова [1, с. 103].

Повна зайнятість населення – це така зайнятість, за якої пропозиція робочої сили повністю покривається попитом на робочу силу в суспільному виробництві. Повна зайнятість працездатного населення означає використання всіх трудових ресурсів. Повну зайнятість населення в макроекономічному розумінні, про яку йдеться, не можна плутати з повною зайнятістю окремої особи, що визначається ступенем індивідуального використання робочого часу: неповний або повний робочий день (тиждень). Повна

зайнятість у макроекономічному понятті може бути досягнута за будь-якого рівня залучення робочої сили, якщо цей рівень відповідає задоволенню потреб населення в робочих місцях за умов економічної доцільності пропонувананих робочих місць.

Економічно доцільне робоче місце – це робоче місце, яке дає змогу працівникові досягти високої продуктивності праці і мати достатній заробіток.

Повна зайнятість ніколи не може бути сто відсотковою, тому що завжди існує якийсь рівень (4–6%) добровільного безробіття. Навіть за радянські часи, коли потреба в працівниках була найбільшою, максимальна зайнятість населення України не перевищувала 97,6%. Завжди є певна кількість працездатних громадян працездатного віку, які з різних причин не працюють або не бажають працювати.

Глобальна зайнятість – це врахування всіх видів корисної діяльності як у суспільному виробництві, так і поза ним, тобто ведення домогосподарства, догляд за дітьми і хворими, тимчасова зайнятість громадян. До глобальної зайнятості можна віднести також нерегламентовану і тіньову зайнятість за умов корисності праці.

Примусова зайнятість здійснюється за вироком суду або за надзвичайного стану чи інших випадків, якщо такі зумовлені законом.

Загалом види зайнятості класифікуються за різними ознаками, найбільш прийнятна класифікація видів зайнятості представлена на рис. 1.

Крім повної зайнятості за формою організації робочого часу особи, існує поняття неповної зайнятості. Неповна зайнятість може бути добровільною з використанням неповної робочої зміни (тижня) за згодою або бажанням працівника. Вона має соціальний характер (пенсіонери; певною мірою забезпечені громадяни;

люди, у яких погіршилося здоров'я; мати, яка має неповнолітніх дітей, тощо). Але може бути неповна вимушена зайнятість (приховане безробіття). Вона має організаційно-економічний характер, тобто виникає через різні виробничі та бізнесові негаразди (несвоєчасне постачання сировини, матеріалів, комплектуючих; зниження збуту продукції; різні внутрішньозмінні і цілодобові простой тощо). На жаль, вимушена неповна зайнятість є «візитною карткою» ринку праці України.

Зайнятість населення як соціально-економічна категорія відображає основні властивості і закономірності явищ об'єктивної реальності та є єдністю і протилежністю економічних і соціальних відносин, основою яких є економічні, що виникають між людьми у процесі суспільного відтворення. Водночас як не може бути економічних аспектів зайнятості поза соціальними, так і немає тільки соціальних аспектів цього явища поза економічними [4, с. 16].

Як соціально-економічну категорію зайнятість населення можна розглядати з позицій:

- виробництва і його умов, тому що для цього необхідним є з'єднання працівника із засобами виробництва;

- суспільного відтворення – як об'єктивний постійно відтворюваний процес формування, розподілу і використання працівників, визначення умов і форм їх включення у суспільно корисну працю та забезпечення певних масштабів такого включення (останнє визначає рівень забезпеченості працездатного населення робочими місцями в системі суспільного поділу і кооперації праці, від якого залежать соціальна захищеність працівників та реалізація їх конституційного права на працю);

- нагромадження – як процес створення нових робочих місць та засобів існування працівників;

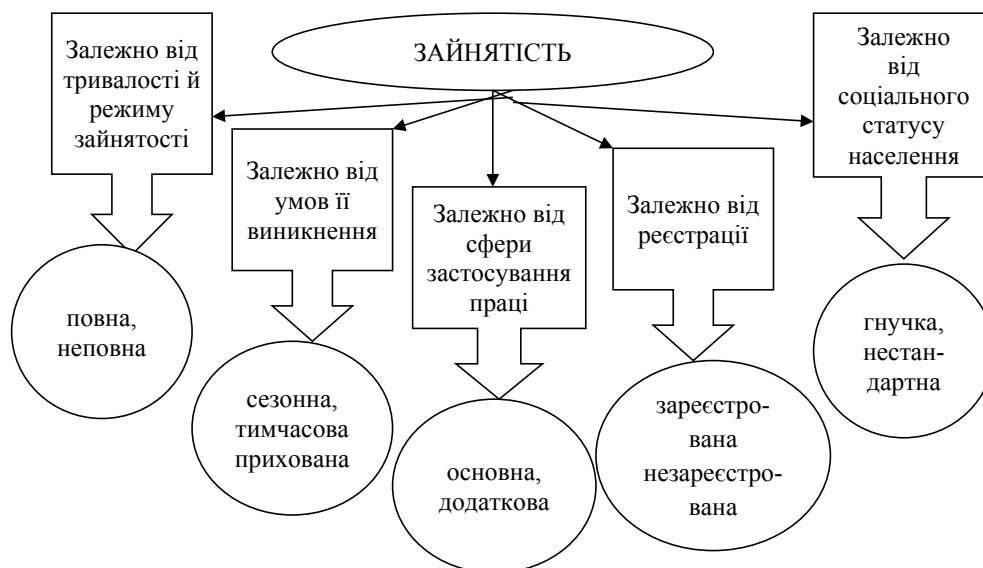

Рис. 1. Класифікація форм зайнятості населення

– споживання – як реалізована трудобезпе-
печеність, внаслідок якої надані працівником
послуги праці оплачуються;

– поділу праці – закріплення працівника за
певною сферою трудової діяльності.

Як багатоаспектна та складна соціально-
економічна категорія зайнятість населення
пов'язана із сукупністю економічних та соціаль-
них законів, механізм дії яких спрямований на
залучення до процесу суспільного відтворення
обмежених ресурсів, задоволення суспільних і
особистих потреб.

Зазначені характеристики розкривають най-
більш важливі складові змісту зайнятості насе-
лення як соціально-економічної категорії. Її
сутністю є взаємодія суб'єкта зайнятості в особі
працездатного населення з її об'єктом у вигляді
робочих місць, що відбувається як на мікро-,
так і на макрорівні національної економіки. На
макрорівні зайнятість населення постає як вза-
ємодія між особистими і речовими факторами
виробництва у певних пропорціях та з відповід-
ними якісними характеристиками.

З урахуванням цієї обставини та того, що
одним із головних завдань ринкової економіки
є утвердження зайнятості населення, притаман-
ної ринковим відносинам, методологічно корек-
тним, на нашу думку, є визначення решти її
характеристик як умов, що забезпечують ті або
інші види та форми зайнятості працівників, їх
соціальну захищеність.

В Україні політику сприяння зайнятості
розуміють переважно як систему заходів для
реєстрації безробітних і надання послуг в
одержанні інформації про робочі місця, про-
фесійну підготовку й перепідготовку, пра-
цевлаштування, одержання допомоги зареє-
строваними безробітними і громадянами, які
звернулись до служби зайнятості. Політика
держави на вітчизняному ринку праці орієн-
тована переважно на порівняно вузький його
сегмент, а саме на регульований ринок, який
обмежується вакансіями, незайнятими й без-
робітними, зареєстрованими в службах зайня-
тості.

Забезпечення повної і продуктивної зайня-
тості цілком узгоджується з основними цілями
демографічної та міграційної політики, оскільки
підвищує рівень життя в країні, а отже, міні-
мізує відтік кваліфікованих кадрів за кордон і
стимулює підвищення народжуваності.

У нинішніх умовах перед Україною постає
завдання розроблення нової політики зайнятості
відповідно до сучасного стану нашої держави вна-
слідок минулих подій. Без цього не можна забез-
печити соціальну стабільність, зберегти й роз-
винути людські ресурси. Особливої значущості
набувають такі конкретні проблеми, як вибір
засобів і механізмів регулювання зайнятості,
співвідношення державної й приватної ініціатив,
централізація і децентралізація в цій галузі, необ-
хідність вироблення загальної концепції політики
зайнятості. Створення моделей реформування
ринку праці ґрунтується на запозиченнях варіан-
тів вирішення цих проблем у розвинутих країнах
з урахуванням української специфіки життя.

Для забезпечення повної і продуктивної зайня-
тості державна політика зайнятості повинна здій-
снюватися за такими напрямками (рис. 2).

Для вдосконалення структури зайнятості
необхідно вирішити такі три завдання [5, с. 170].

1) Боротьба з молодіжним безробіттям. Без-
робіття серед молоді – предмет особливої уваги
з боку державних і суспільних органів України.

Психологічно нестійка, піддана негатив-
ному соціальному впливу безробітна молодь є
живильним середовищем для зростання злочин-
ності, наркоманії, соціальних конфліктів.
Для запобігання негативних наслідків без-
робіття серед молоді були вироблені пріори-
тетні напрями роботи в цій сфері, серед яких
слід назвати оптимізацію мережі навчальних
закладів відповідно до потреб економіки; удо-
сконалення механізму формування державного
замовлення в системі вищої і професійно-тех-
нічної освіти для забезпечення потреб еко-
номіки у фахівцях і кваліфікованій робочій
силі, а також для підтримки вразливих верств
населення; післядипломну освіту; професійне
навчання персоналу на виробництві.

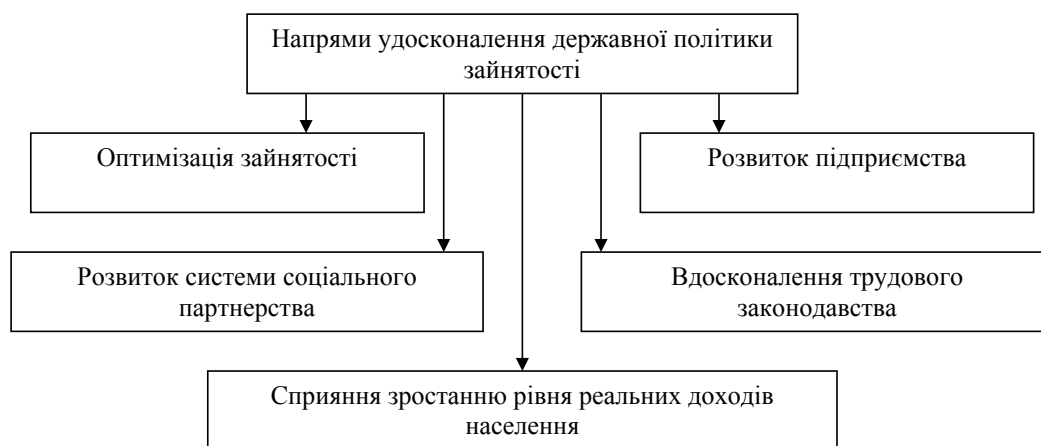

Рис. 2. Напрями удосконалення державної політики зайнятості

2) Подолання регіональної диференціації в рівнях зайнятості. Пільгове оподаткування регіонів з високим рівнем безробіття дасть змогу залучити в них капітали, приплив яких зумовить розширення господарської діяльності, а водночас і створення нових робочих місць. Ця міра, як ми вважаємо, ліквідує наявну диференціацію регіональних ринків праці, а також зменшує розбіжності в соціально-економічному розвитку регіонів загалом.

3) Допомога безробітним, що не мали роботи протягом тривалого періоду часу. Особливого значення цей напрям набуває для ринку праці України, де зафіксовано збільшення тривалості терміну пошуку роботи.

У безробітних, які не мають роботи протягом тривалого періоду часу, є свої специфічні проблеми під час пошуків роботи. Вони втратили звичку працювати й мотивацію до праці, у них немає послужного списку виконуваної роботи, тому вони не становлять інтерес для роботодавців. Як правило, їх освітній рівень і кваліфікація невисокі.

Тобто державне регулювання зайнятості населення має ґрунтуватися на:

- забезпеченні соціального партнерства суб'єктів ринку праці, тобто створенні рівних можливостей усім громадянам незалежно від їхнього походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, віку, політичних переконань, ставлення до релігії, реалізації права на вільний вибір виду діяльності відповідно до своїх здібностей та професійної підготовки з урахуванням особистих інтересів та суспільних потреб;

- сприянні забезпеченню ефективної зайнятості, запобіганні безробіттю, створенні нових робочих місць та умов для розвитку підприємництва;

- добровільності й відсутності примушування громадян щодо вибору сфери діяльності й робочого місця;

- гласності на основі всебічного інформування населення про наявність вакантних робочих місць;

- дотриманні комплексності заходів щодо регулювання зайнятості вселення;

- підтримці працездатних громадян у працездатному віці, які потребують соціального захисту;

- забезпеченні заходів запобіжного характеру щодо регулювання зайнятості населення та відтворення робочих місць;

- певній гарантії зайнятості, тобто гарантії збереження робочих місць і професії, гарантії одержання доходів. Залежно від стану економіки та ринку праці передбачається здійснення активних та пасивних заходів регулювання зайнятості [1, с. 124].

Заходи щодо регулювання ринку праці з боку держави умовно поділяють на активні та пасивні.

До активних заходів належать:

- створення додаткових і нових робочих місць шляхом реструктуризації економіки, розвитку приватного бізнесу, особливо малого й середнього, створення умов для іноземного інвестування та для самозайнятості населення тощо;

- профорієнтація, підготовка й перепідготовка кадрів;

- організація громадських робіт;

- посилення територіальної та професійної мобільності робочої сили;

- розвиток служби зайнятості тощо.

До пасивних заходів належать виплата допомоги у зв'язку з безробіттям і надання допомоги членам сімей, які перебувають на утриманні безробітних.

Слід наголосити на тому, що створення нових постійних і тимчасових робочих місць у сучасних умовах значною мірою залежить від розвитку малих підприємств і кооперативів. Нині в Україні на них припадає приблизно 60% загальної кількості зайнятих у недержавних структурах.

Перспективним напрямом є організація малих підприємств шляхом залучення на них випускників профтехучилищ, технікумів з подальшим переведенням цих підприємств на оренду, викуп. Незважаючи на відносно меншу вартість робочих місць у соціально-побутовій сфері, доцільно створювати нові підприємства у виробничій сфері, зокрема у виробництві будівельних матеріалів, для перероблення м'яса, овочів, фруктів, заготівлі продукції, а також у виробничій інфраструктурі.

Важливими напрямками активної політики зайнятості є професійна підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації працівників для створення сприятливих умов для широкомасштабного розгортання процесів структурної та технологічної перебудови економіки, запобігання змушеному хронічному безробіттю, розв'язання кадрових завдань, пов'язаних із раціоналізацією зайнятості [5, с. 170].

Необхідно удосконалити систему інформації щодо вакансій, передусім створити інтегровану базу даних про ринок робочої сили, яка б містила інформацію про потребу підприємств у кадрах за професіями та кваліфікаційними рядами (структура професій, рівень кваліфікації), а також дані про кількість наявних та необхідних робочих місць за категоріями персоналу.

В Україні широкому використанню громадських робіт заважають, з одного боку, відсутність коштів у місцевих бюджетах, незацікавленість підприємств в організації цих робіт унаслідок обмеженої потреби в робочій силі, з іншого боку, непопулярність таких робіт серед незайнятих громадян через тимчасовість, невідповідність кваліфікаційному рівню і, як наслідок, психологічну неприйнятність.

Через обмеженість можливостей протягом найближчих років підвищити рівень заробітної плати за рахунок традиційних джерел необ-

хідно повною мірою задіяти потенціал джерел, пов'язаних із реструктуризацією собівартості та цін і збільшенням у них частки заробітної плати, інших видів доходів працюючих на основі зменшення податкового навантаження на фонди оплати праці з одночасним зростанням абсолютних розмірів останніх; перегляду ставок і відрахувань з доходів підприємств; запровадження системи оподаткування прибутку, яка б стимулювала економію матеріальних ресурсів.

Висновки. Таким чином, зайнятість населення належить до тієї сфери виробничих відносин, розвиток і функціонування яких пов'язані із взаємодією роботодавців та працівників щодо використання робочої сили останніх. Ці відносини базуються на принципах, дотримання яких в умовах перехідної економіки країни забезпечує утвердження ринкових відносин у соціально-трудовій сфері. Саме зайнятість виступає інтегральним показником результативності реформ, оскільки акумулює в собі економічні, соціальні, демографічні процеси. З економічного боку зайнятість пов'язується з можливістю людини своєю працею забезпечувати собі і своїй сім'ї гідне існування, сприяючи водночас зростанню ефективності суспільного виробництва.

Ситуація, що склалася на ринку праці України, потребує проведення ефективної обґрунтованої політики щодо зайнятості та відтворення робочої сили як щодо окремих їх елементів, так і щодо систем загалом, які б базувалися на комплексному використанні ринкових та державних регуляторів.

Для забезпечення повної і продуктивної зайнятості державна політика зайнятості повинна здійснюватися за такими напрямками, як

удосконалення трудового законодавства; оптимізація зайнятості; розвиток системи соціального партнерства; розвиток підприємництва; сприяння зростанню рівня реальних доходів населення. У правовій системі України має бути передбачено використання нових форм контрактів з урахуванням усіх можливих форм зайнятості; регулювання діяльності приватних кадрових агентств; узгодження трудового законодавства із законодавством інших сфер економічного життя суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Васильченко В.С. Державне регулювання зайнятості : [навч. посібник] / В.С. Васильченко. – К. : КНЕУ, 2003. – 252 с.
2. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини / О.А. Грішнова. – К. : Знання, 2012. – 559 с.
3. Джегур В.Г. Державне регулювання попиту і пропозиції на послуги робочої сили: світовий і вітчизняний досвід / В.Г. Джегур // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 1. – С. 175–180.
4. Коваль С.П. Державне регулювання зайнятості населення на ринку праці України: інвестиційно-регіональні аспекти / С.П. Коваль // Проблеми науки. – 2013. – № 10. – С. 15–21.
5. Майсюра О.М. Зайнятість населення і вирішення кадрової проблеми в Україні / О.М. Майсюра // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 5. – С. 166–174.
6. Матюха М.М. Економіка праці та соціально-трудові відносини : [навч. посібник] / М.М. Матюха. – К. : Університет «Україна», 2007. – 306 с.
7. Міненко В.А. Стан та перспективи розвитку методичного забезпечення удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці і зайнятості населення / В.А. Міненко // Економіка та держава. – 2015. – № 7. – С. 82–85.
8. Петюх В.М. Ринок праці : [навч.-метод. посіб.] / В.М. Петюх. – К. : КНЕУ, 2000. – 128 с.